

Darbeler, Bürokrasi ve Siyasi Elitler

Coups, Bureaucracy and Political Elites

Mehmet Koca¹, Selim Çapar²

DOI: [10.59445/ijephss.1491861](https://doi.org/10.59445/ijephss.1491861)

Atf / Cite: Çapar, S., Koca, M. (2024). Darbeler, bürokrasi ve siyasi elitler, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 7(3), 193-212, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1491861>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 29.05.2024

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 05.07.2024

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bürokrasinin devlet içindeki artan ağırlığı ve siyasal hayatta farklı partilerin ortaya çıkması iktidar ilişkilerini eskiye göre daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bu karmaşık ilişkiler içinde sistem arızaları ile karşılaşılma olasılığı ortaya çıkmıştır. Demokrasi ve çok partili siyasal yaşam gibi demokratik hayatın temel ilke ve esaslarını özümseyerek toplumsal tabana yayabilmiş ülkelerde çok fazla darbelerle karşılaşılmazken, demokratik hayatın temel ilke ve esaslarını tam olarak içselleştirememiş toplumlarda ise darbeler ile karşılaşılabilir. Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçilmesinden sonra demokratik yaşam maalesef 1960 yılında 27 Mayıs askeri darbesi, 1971 yılında 12 Mart muhtırası, 1980 yılında 12 Eylül askeri darbesi ve 1997 yılında 28 Şubat post modern darbesi ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca 1962 ve 1963 yıllarında iki defa askeri darbe teşebbüsü, 2007 e-muhtırası ve nihayet 2016 yılında 15 Temmuz darbe girişimi ile karşılaşmıştır. Çalışmanın konusunu Türkiye’de askeri darbeler oluşturmaktadır. Amacı, bürokrasi ve siyasi elitlerin darbelerle karşı tutumlarının incelenmesidir. Çalışmanın kapsamı, 27 Mayıs ile 12 Eylül darbeleri ve 12 Mart askeri muhtırası ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada Türk siyasal hayatını derinden etkileyen 27 Mayıs darbesi, 12 Mart muhtırası ile 12 Eylül askeri darbesinin kısaca nedenleri ve süreçleri üzerinden bürokrasi ve siyasi elitlerin adı geçen darbelerle karşı tutumları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Demokrasi, Bürokrasi, Siyasi Elitler.

Abstract

The increasing significance of the bureaucracy in the state and the emergence of different parties in political life have made power relations more complex than ever. Within these complex relationships, the possibility of encountering system failures has emerged. While there are not many coups in countries that have internalized and spread the basic principles and foundations of democratic life, such as democracy and multi-party political life, to the social base, coups may be encountered in societies that have not fully internalized the basic principles and foundations of democratic life. After the transition to multi-party political life in Turkey, democratic life unfortunately faced the 27 May military coup in 1960, the 12 March memorandum in 1971, the 12 September military coup in 1980 and the 28 February post-modern coup in 1997. In addition, there were two military coup attempts in 1962 and 1963, the 2007 e-memorandum and finally the July 15 coup attempt in 2016. The subject of the study is military coups in Turkey. Its purpose is to examine the attitudes of the bureaucracy and political elites towards coups. The scope of the study is limited to the 27 May and 12 September coups and the 12 March military memorandum. In this study, the attitudes of the bureaucracy and political elites towards the aforementioned coups are discussed, briefly, through the causes and processes of the May 27 coup, the March 12 memorandum and the September 12 military coup, which deeply affected Turkish political life.

Keywords: Coup, Democracy, Bureaucracy, Political Elites.

¹ Sorumlu Yazar / *Corresponding Author*, İl Planlama Uzmanı, İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etüdler Merkezi Başkanlığı / *City Planning Expert, Ministry of Interior, Department of Research and Studies Center*, mehmetarem@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3500-519X>.

² Doç. Dr. / *Assoc. Prof.*, İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etüdler Merkezi Başkanlığı / *Ministry of Interior, Head of Department of Research and Studies Center*, caparselim@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5597-584X>.

1. Giriş

Modern devletin ortaya çıkması ile birlikte bürokrasinin devlet içindeki artan ağırlığı ve demokratik siyasal hayatta farklı ideolojileri temel alan partilerin ortaya çıkması iktidar ilişkilerini eski dönemlere nazaran çok daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bu karmaşık ilişkiler içinde sistem arızaları ile karşılaşılma olasılığı ortaya çıkmıştır. Demokrasi ve çok partili siyasal yaşam gibi demokratik hayatın temel ilke ve esaslarını özümseyerek toplumsal tabana yayabilmiş ülkelerde çok fazla darbelerle karşılaşılmazken, demokratik hayatın temel ilke ve esaslarını tam olarak içselleştirememiş toplumlarda ise darbeler ile karşılaşılabilir.

Bu kapsamda demokrasi kültürü tam olarak gelişmemiş ve yerleşmemiş toplumların büyük bir çoğunluğunun temel problemlerinden bir tanesi asker-sivil ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Bu tarz toplumlarda yönetimin kimin tarafından nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda aktörler arasında tam bir mutabakata varılamaması neticesinde ilgili ülke ciddi bunalımlardan geçmekte ve bu durum darbeler veya darbe girişimleri ile sonuçlanmaktadır (Akıncı, 2013: 40).

Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçilmesinden sonra demokratik yaşam maalesef 1960 yılında 27 Mayıs askeri darbesi, 1971 yılında 12 Mart muhtırası, 1980 yılında 12 Eylül askeri darbesi ve 1997 yılında 28 Şubat post modern darbesi ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca 1962 ve 1963 yıllarında iki defa askeri darbe teşebbüsü, 2007 e-muhtırası ve nihayet 2016 yılında 15 Temmuz darbe girişimi ile karşılaşmıştır.

Çalışmanın konusunu Türkiye’de askeri darbeler oluşturmaktadır. Amacı, bürokrasi ve siyasi elitlerin darbelere karşı tutumlarının incelenmesidir. Çalışmanın kapsamı, 27 Mayıs ile 12 Eylül darbeleri ve 12 Mart askeri muhtırası ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada kısaca Türk siyasal hayatını derinden etkileyen 27 Mayıs darbesi, 12 Mart muhtırası ile 12 Eylül askeri darbesinin nedenleri ve süreçleri üzerinden bürokrasi ve siyasi elitlerin adı geçen darbelere karşı tutumları ele alınmaktadır. Çalışmada ikincil kaynaklara dayalı nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiş olup, çalışmanın ilk bölümünde kavramsal bir çerçeve sunulmuş, ikinci bölümünde ise adı geçen darbe ve muhtıraların nedenleri ve süreçleri üzerinden bürokrasi ve siyaset kurumunun tutumlarına yer verilmeye çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

İnsanoğlu, tarihin ilk aşamalarından itibaren gücü ele geçirme ve ele geçirdiği bu gücü devam ettirebilme güdüsü içerisinde hareket etmiştir (Tatlıhoğlu vd., 2018: 278). Özellikle yerleşik hayata geçilmesi sonucunda öncül devlet örgütlenmelerinin ortaya çıkmasıyla birlikte iktidar sahipleri, farklı gruplarca yönetme gücünü ele geçirme ve bunu devam ettirebilme amacıyla sıklıkla darbeler ile karşı karşıya kalmıştır.

Darbeler, hayatın olağan akışı üzerinde ciddi etkilere neden olarak öncelikle demokratik siyasal yaşamı kesintiye uğratmış ve bürokrasi ile siyasi elitler başta olmak üzere her kesimi derinden etkileme niteliği taşımıştır. Türkiye’de demokratik siyasal yaşam, bu çalışmanın da kapsamını oluşturan 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri darbeleri ile 12 Mart muhtırası neticesinde kesintiye uğramıştır. Türk siyasal yaşamında gerçekleşen darbelerden sonra askeri seçkinlerin denetiminde, bürokratik ve siyasal seçkinlerin vasıtasıyla yeni anayasaların hayata geçirilmesi ise darbelerin siyasal yaşam ve bürokrasi üzerindeki etkilerini artırmıştır (Danış, 2019: 1).

Türkiye’de darbelerin bürokrasi ve siyasi elitler gibi farklı kesimler üzerindeki etkilerine ilişkin açıklamalara geçmeden önce kavramsal bir çerçevenin çizilmesinin okuyucu açısından faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Bu tespitten hareketle bu bölümde darbeler ile yakından ilişkili kavramlar olan demokrasi, askeri darbe, bürokrasi ve siyasi elit kavramlarına yönelik kısa ve öz açıklamalar yapılmaya çalışılacaktır.

2.1. Demokrasi

Demokrasi kavramı siyaset biliminin en popüler kavramlarından biri olup, farklı şekillerde tanımlanabilmekte ve birçok farklı şekli bulunmaktadır. Bu bağlamda betimlenen her demokrasi türünün de tanımı kendi bakış açısına göre değişik içerikler sunmaktadır. Kökenleri itibariyle seçim ve halkın karar alma süreçleri ile siyasal yaşama katılımını esas alan demokrasi ile ilgili tanımların ezici çoğunluğu, halk ve seçim kelimelerini içeriğinde barındırmaktadır. Bu nedenden ötürü en çok bilinen demokrasi tanımları da halkın yönetimi ile ilgili içeriklere yaslanmaktadır (Aktaş, 2015: 87).

Demokrasi kavramı ilk kez eski Yunanlılar tarafından milattan önce 500'lü yıllarda zamanın düşünce anlayışına dayanılarak kullanılmış ve kavram günümüze kadar ulaşmıştır. Eski Yunanlılarda demokrasi anlayışı, diktatörlük veya tiranlık karşısında halkın self detarminasyon düşüncesinden hareket etmiştir (Güçyetmez, 2017: 481).

Demokrasi kavramı klasik anlamı itibariyle antik Yunan'da Atina'nın polis düzeni üzerinde temellendirilmişken, modern demokrasi anlayışı ise 18. yüzyılın sonlarındaki Amerikan ve Fransız devrimlerine kadar ulaşmaktadır (Heywood, 1992: 269-270). Sözlük manası bağlamında halkın kendi kendini idare etme şekli olarak tanımlanan demokrasi kavramı, Latince vatandaş anlamına gelen "demos" ile "egemenlik" anlamına gelen kratos sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır (Tunç, 2008: 115).

TDK (2024a) demokrasiyi "halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi" olarak tanımlamaktadır. Abraham Lincoln kavramı "halk tarafından, halk için yönetimi" olarak tanımlarken, Dahl'ın ise demokrasiyi, kolektif ve uyulması zorunlu olan kararlar almanın eşsiz şekli biçiminde tarif ettiği görülmektedir (Korkmaz, 2016: 365-366). Demokrasi kavramının diğer bir tanımında iktidarın en üst şeklinin halk kitleleri üzerinde toplandığı ve kitlelerin belli zaman dilimlerinde seçimlerle temsilcilerini belirlediği, temsil ve devredilen otorite bağlamında vatandaşlar tarafından dolaylı olarak kullanılan yönetme şekli (Tunç, 2008: 115) olarak ifade edildiği görülmektedir.

Demokrasinin birbirinden farklı çok sayıda tanımı olduğu gibi tarihsel süreç içerisinde birbirinden çok farklı içeriklere sahip olan demokrasi türleri de ortaya çıkmıştır. Ancak tarihsel süreçte ortaya çıkan demokrasi türlerini açıklamak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Dolayısıyla burada kısaca demokrasi türlerinin ne olduğuna değinmenin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Bu doğrultuda Korkmaz'a (2016: 366) göre tarihsel süreç içerisinde demokrasi kavramının; doğrudan-yarı doğrudan, temsili, çoğunlukçu-çoğulcu, liberal, marksist, militan, bilinmezci, Westminster modeli, delegasyoncu, müzakereci, diyolojik, feminist, kozmopolit ve katılımcı demokrasi olarak sıralanabilen türleri ortaya çıkmıştır. Tunç (2008: 1117-1124) ise Korkmaz ile benzer ama yine farklı şekilde demokrasi türlerini; doğrudan-yarı doğrudan, temsili, klasik-mutlak, marksist, uzlaşmacı, liberal, radikal, militan, müzakereci, halk oylamasına dayanan, delegasyoncu, siber, düşük yoğunluklu, westminister modeli ve fikir birliği içinde olan demokrasi olarak sıralamıştır.

2.2. Bürokrasi

Yönetim şekli ne olursa olsun her devlet işleyişini devam ettirebilmek adına bürokratik bir yapılanma oluşturmuş ve faaliyetlerini bu yapılar üzerinden sürdürmüştür. Bürokrasi kavramının teorik olarak devletlerin ortaya çıkmasıyla gelişmeye başladığı kabul edilebilmekle birlikte ilk defa nerede ve nasıl ortaya çıktığı konusunda bir uzlaşmanın varlığından söz edilememektedir. Morstein Marx'a göre bürokrasi kavramı, Latin kökenli olup Fransızca kötü şöhrete sahip kavramlardan birisi iken, (Öztürk, 2017: 13) ilk kez 1800'lü yılların ortalarında Fransız Vincent de Goumay tarafından "bürolarda çalışanların siyasal güce sahip olmaları" anlamında kullanılmıştır (Dursun, 1992: 133). Günümüzde ise bürokrasi ilk olarak tüm devlet idaresini, devletin teşkilat ve çalışanlarını, ikinci olarak belli bir

teşkilatlanma ve idare şeklini ve üçüncü olarak da "kamu yönetiminin verimsiz çalışması" gibi üç farklı bağlamda kavramsallaştırılmaktadır (Dursun, 1992: 133).

Latince koyu renkli kumaş manasına gelen "burra" ve Yunanca hakimiyet anlamına gelen "kratos" sözcüklerinden türetilen bürokrasi kavramı temelde "masaların ya da büroların egemenliği" anlamına gelmektedir (Çevikbaş, 2014: 78). TDK (2024b) bürokrasi kavramını devlet kuruluşlarında çalışan üst düzey yöneticilerin oluşturduğu topluluk veya devlet kuruluşlarında "kırtasiye işlerini öne sürerek işlemleri zorlaştırma, kırtasiyecilik" şeklinde tanımlamaktadır. Öte yandan Marshall kavramı, yetkili yöneticiler ile bir teşkilatlanmada geçerli işleyişler olarak tanımlarken, Mises faaliyetlerinin ekonomik kriterlere göre düşünülmediği bir yönetim şekli biçiminde tanımlamaktadır (Tahtalıoğlu, 2011: 16). Niskanen bürokrasi kavramını, kâr amacı gütmeyen kamu sektörünü tarif ederken kullanmış, rasyonellik ve yasallığı temel alan Weber tarafından bürokrasi, "toplumsal nitelikteki hareketlerin, objektif esaslar doğrultusunda düzenlenmesi süreci" olarak tanımlanmıştır (Çalışkan ve Eğmir, 2020: 855).

Genel olarak devlet idaresi içerisinde anlamlandırılan bürokrasi kavramının geliştirilmesi için farklı zamanlarda farklı kuramlarda geliştirilmiştir. Bu kuramların açıklanması çalışmanın kapsamını aşacağından dolayı burada sadece geliştirilen kuramların isimlerinden bahsedilecek olup, modern kamu yönetiminde bürokrasi kuramlarını; Weberyen bürokrasi, Marksist bürokrasi, Hegelci bürokrasi, seçkin bürokrasi, liberal bürokrasi kuramları olarak sıralayabilmek mümkündür (Akçakaya, 2016: 676-683).

2.3. Siyasi Elitler

Siyasetin temel konularından bir tanesi devlet iken, diğerini iktidar konusu oluşturmaktadır. İktidar devlete, devlette iktidara sıkı sıkıya bağlı bulunduğundan dolayı, asıl mesele devlette kimin iktidarı elinde tuttuğu ve iktidarın faydalarından kimlerin faydalandığı konusudur (Kurtbaş, 2017: 180). Bu kapsamda elitler, siyaset biliminin en önemli konularından bir tanesini oluşturmaktadır. Diğer insanlar tarafından itibarlı görülen, güç ve saygınlık kazanmış olan ve azınlıktaki insanlar olarak kavramsallaştırılan elitler, benzerleri arasında ön plana çıkan nitelikleri ile göze çarpan, ayrıcalıklı ve seçkin sıfatlarıyla birlikte tanımlanmaktadır (Karadaş, 2018: 1).

Toplum içerisinde siyasi, bürokratik, ekonomik, dini, medya ve bilgi seçkinleri ile devlet yönetimini elinde tutan seçkinler olmak üzere farklı elit grupları bulunmakla birlikte bu çalışmanın bir bileşeni de olan siyasi elitleri Kurtbaş; toplum içerisinde mevcut kaynakları düzenleme, politik kararları verme ile bunları uygulamaya koyma gücüne sahip olmak yoluyla yönetimi elinde tutan, birbiriyle çeşitli şekillerde ve derecelerde rekabet eden küçük gruplar olarak tanımlamıştır. Toplumsal yapıda siyaset ile uğraşan seçkin kimseler olarak öne çıkan siyasal elitler, iktidarı elinde tutanlar ve tutmayanlar şeklinde işlevsel bir farklılaştırmaya tabi tutulabilmektedir (Kurtbaş, 2017: 180-181).

Siyasal elitler, bir yandan toplumda, siyasette, etki, ilgi ve bağlantı boyutlarında yukarı konumlarda olanlar olarak tanımlanabilirken, diğer yandan toplumsal düzeyde mal, hizmet ve değerlerin dağıtım usulünü belirleyen ve diğer insanların yaşamlarını etkileyen üst düzey kararlar üzerinde en fazla kontrole sahip olanlar olarak da tanımlanabilir. Bu kapsamda yapılan tanımlardan hareketle siyasal elitlerin ya doğrudan bir şekilde iktidar dağılımı açısından veya toplumdaki en önemli kararların alınması noktasında değerlendirildiği görülmektedir (Önderman, 1991: 6).

Genel olarak literatürde siyaset ve devlet yönetimi ile yakından ilişkili bir kavram olan elitler hakkında Mosca'nın yönetici sınıfı, Pareto'nun seçkinlerin dolaşımı ve Michels'in oligarşi olmak üzere klasik elit teorileri ve Mills, Dahl, Schumpeter, Aron gibi isimler tarafından geliştirilen demokratik elit teorileri bulunmaktadır (Küçüktüğü, 2010: 18-32).

2.4. Askeri Darbeler

Askeri darbeler devlet yapılanmasına geçiş ile birlikte her zaman yaşanan bir olgu olmakla birlikte özellikle 20. yüzyıl itibariyle hem sayısal olarak artmış hem de bir takım yapısal değişiklikler geçirmiştir. Günümüzde askeri darbeler demokratik ve sivil yönetimlerin karşılaştığı en büyük tehditlerden bir tanesi olarak görülmektedir (Aktaş, 2019: 155).

Askeri darbeler ülkelerin yönetim biçimi üzerinde etkili olmakla birlikte olağanüstü hukuki durumlar ortaya çıkarabilmekte ve ülkenin tüm koşullarını yeni baştan şekillendirebilmektedir (Tatlıhoğlu vd., 2018: 277).

TDK (2024c) tarafından “Ülkede bir grup tarafından örgütlü bir biçimde silah zoruyla baskı kurularak veya seçim dışındaki demokratik usulleri kötüye kullanarak mevcut hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi” biçiminde tarif edilmektedir. Bu bağlamda darbe, siyasi iktidarın dar bir grup tarafından şiddet kullanımı ya da şiddet kullanımı tehdidiyle hukuk dışı bir şekilde ele geçirilmesi yöntemidir (Beriş, 2022: 18). Bu doğrultuda askeri darbeler, ülke içindeki resmi askeri kurumlarda görev yapan kişi ya da grupların gizli bir şekilde ve zaman belirtmeden, kanuna dayanmayan yollarla iktidar erkine sahip olan hükümeti devirmesi ve yönetime el konulması” olarak tanımlanabilmektedir (Demiriz, 2011: 17).

Genel bir ifadeyle askeri darbeler, siyasi iktidarın, ülkenin ordusu tarafından zorla ele geçirilmesi eylemidir (Ağır, 2018: 2). Aktaş’ın (2019: 156-159) ifadesiyle darbeler; sivil hükümetin meşruiyetinin zayıflaması, ekonomide yaşanan gerileme ve durgunluk, askeri yapıların demokratik ilkelerle bağdaşmayan rol algıları, yabancı güç odaklarının etki ve yönlendirmeleri, pretoryanizm gibi sebeplerin yanı sıra toplumsal kutuplaşma, bölgesel şiddet ve bölünme tehlikesi, hakim ideoloji ile politik ideoloji arasındaki çatışmalar, askeri kesimin imtiyazlı statülerini ve menfaatlerini korumak istemeleri gibi nedenlerden ötürü gerçekleşmektedir (Ağır, 2018: 4).

3. Türkiye’de Darbeler Bürokrasi ve Siyasi Elitlerin Etkileşimi

Askeri darbelerin Türkiye’nin siyasi gelişim seyri üzerinde kurumsal ve ideolojik düzlemde önemli etkileri olagelmıştır (Yılmaz, 2020: 204). Modern Türk siyasi hayatının geçmişi açısından bakıldığında askeri darbeler, Osmanlı Devleti’nden kötü bir miras olarak kalmıştır (Tatlıhoğlu vd., 2018: 277). Bu doğrultuda çok partili siyasi hayata geçilmesi ile birlikte darbe geleneği Türkiye’de devam etmiştir. Türkiye’de son yüzyıldaki gelişmelere bakıldığında özellikle siyasi kamplaşma ve ekonomik krizler sonucunda yaşanan gelişmeler darbelere sebep olarak gösterilmiştir. Bununla beraber, toplumsal yaşamda demokrasinin kesintiye uğraması söz konusu olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde yaşanan 1958 iktisadi krizi ve devalüasyon ile Vatan Cephesi oluşumu; 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde yaşanan ekonomik bunalım ve sağ-sol kamplaşması ile 12 Eylül 1980 darbesi arifesinde görülen iktisadi bunalım ve siyasi kamplaşma bu duruma örnek gösterilebilmektedir (Uyar, 2020: 82).

Cumhuriyet Dönemi’nde demokratik yaşamı kesintiye uğratan ilk darbe 1960 yılında 27 Mayıs günü olmuş ve bu darbe kendisinden sonra gerçekleştirilecek askerî müdahalelerin de yolunu açmıştır. 27 Mayıs darbesi, aynı zamanda ülke yönetimi üzerinde askeri vesayet kurulum sürecini de başlatan bir dönüm noktasını oluşturmuştur. 1980 yılında 12 Eylül günü gerçekleşen askerî darbe ise bu vesayetçi anlayışın en önemli göstergelerinden birini oluşturmuştur (Beriş, 2022: 18).

Çalışmanın bu kısmında 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri darbeleri ile 12 Mart muhtırasının bürokrasi ve siyasi elitler üzerindeki etkileri ve bu kesimlerin askeri darbelere yaklaşımları üzerinde durulacaktır.

3.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sürecinde Bürokrasi ve Siyasal Elitler

1950-60 yılları arası Türk siyasal hayatı açısından hükümetlerin serbest seçimle iş başına geldikleri, mecliste muhalefet partilerinin yer aldığı ve hükümetlerin eylemlerinin araştırılmaya ve sorgulanmaya başlandığı bir dönem olması hasebiyle Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi adına önemli bir dönem olmuştur (Yılmaz, 2017: 23). Bununla birlikte 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen darbe, yalnızca vatandaşların oylarıyla seçilmiş bir hükümetin şiddet yoluyla iktidardan indirilmesini değil, aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi’nin ilk askeri darbesi olarak sonraki dönemlerde yapılan darbe ve müdahalelere örnek oluşturması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır. 27 Mayıs darbesi Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve kurumsallaşması sürecini kesintiye uğratmış ve siyasal yapının temellerini esastan değiştirecek yeni yapılanmalar ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur (Emiroğlu, 2016: 5).

27 Mayıs 1960 darbesi ile Türkiye’nin siyasal hayatında, milli irade dışında çözüm arayışları gündeme gelmeye başlamış olup, ülke siyasetine sirayet eden kargaşa ortamının ortadan kaldırılmasında demokrasinin gücüne değil de askerin gücüne dayanılması fikri ortaya çıkmaya başlamıştır (Tatlıhoğlu vd., 2018: 290-291). 27 Mayıs 1960 darbesi vatandaşların oylarıyla seçilmiş olan ilk başbakanı ve iki bakanı idama götürürken, devleti yöneten elitist bürokratik yapı gerçekte bu girişimiyle ideolojik meşruiyet alanını savunmaya çalışmış ve akabinde ordu, devletin ideolojik meşruiyet alanını savunmanın bir aracı haline gelmiştir (Mumyıkılmaz, 2019: 24).

Bu noktadan hareketle çalışmanın devam eden kısmında 27 Mayıs 1960 darbesine giden süreçte yaşananlara, darbenin nedenlerine ve bürokrasi ile siyasal elitlerin darbeye yönelik tutumlarına kısaca yer verilecektir.

3.1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreç ve Darbenin Nedenleri

TBMM’ce 2012 yılında yayınlanan Darbeleri Araştırma Komisyonu’nun raporuna göre 27 Mayıs askeri darbesi o zamana kadarki yönetim süresi boyunca DP’nin hayata geçirdiği politikalarla ziyade, DP’nin yönetim düşüncesi ve referans aldığı kültürel köklerinden rahatsız olan grupların, ordunun desteğiyle DP’yi tasfiyesi etmesi ve eski yönetici elitlerin iktidara getirilmesi şeklinde görülmelidir (TBMM, 2012: 70).

Karayaman (2022: 298) 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde %52,68 oy alarak iktidara gelen DP’nin bu kadar yüksek oranda oy almasının sebeplerini; CHP’nin tek parti olarak uzun süre iktidarda kalması ve bu durumun vatandaşlar üzerinde yarattığı bıkkınlık, yeni bir parti olarak DP’nin vatandaşlara umut vermesi ve onlarla kaynaşması, DP’nin daha kuruluş aşamasında içine sızan farklı amaçtaki ideolojik grupları parti içerisinden uzaklaştırabilmesi ile CHP’nin baskılarına direnebilmesi ve siyasete yeni yüzleri sokabilmesi olduğunu söylemiş, bu şekilde DP’nin, toplumun çok farklı ve geniş bir kesiminden oy almayı başarabildiğini, özgürlük bekleyen basından, özerklik isteyen üniversiteden, reform isteyen ordudan, üretimden ve refahtan daha çok pay isteyen köylü ve işçilerden oy alabildiğini ifade etmiştir.

Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan’ın idam edilmesiyle sonuçlanan ve demokrasi tarihine unutulmaz bir yara olarak geçen 27 Mayıs 1960 darbesine giden süreçte yaşananlar, bir nevi bu darbenin de gerekçesini oluşturmuştur. Bu nedenle 27 Mayıs 1960 darbesinin nedenlerini daha iyi anlayabilmek için 1950-1960 arasında yaşanan gelişmelere kısaca bakmanın faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede öncelikle ekonomik kalkınma ve toplumsal refahı ön plana çıkartan politikalara önem veren DP, 1950-1954 yılları arasında dış yardım ve krediler, ekilebilen tarım arazilerinin artması, karayollarına ve ülke genelinde sanayileşmeye yapılan yatırımlar, uygun hava koşulları, Kore Savaşı nedeniyle tarımsal ürünlerdeki fiyat artışları, NATO’ya üye olunması sonrasında askeri harcamalara aktarılacak kaynakların yatırımlara

yönlendirilmesi gibi sebeplerden ötürü hızlı bir ekonomik canlanma ve kalkınmayı sağlamıştır (Karayaman, 2022: 298).

1950’li yılların ilk yarısında yaşanan bu ekonomik kalkınma ve toplumsal refahtaki artışla birlikte darbeye giden süreçte yapılan bazı uygulamalarda darbenin ilk tohumlarının atılmasına neden olmuştur. DP; iktidarının daha ilk günlerinde ani bir kararla genelkurmay başkanı, genelkurmay ikinci başkanı, kuvvet komutanları, ordu komutanları ve üst düzey komutanların da arasında bulunduğu çok sayıda general ve daha alt rütbedeki subayları görevden almış ve bu durum ordu içinde ilk büyük rahatsızlığa neden olmuştur (Eroğlu, 2013: 185).

Ayrıca askerlerin ekonomik durumunda iyileştirme yapılmaması ve askere karşı yapılan bazı uygulamalar, valiler hakkında yapılan çalışmalar ile memurlara yönelik yapılan rotasyon, erken emeklilik ve alınan bir takım idari kararlarda bürokraside DP’ye olan muhalefetin artmasına yol açmıştır (Şerif, 2020: 59-64). DP’nin 16 Haziran 1950 tarihinde Türkçe okunan ezanın tekrar Arapça okunmasına yönelik çıkarmış olduğu yasa ile birlikte 1951 tarihli 5830 sayılı yasa ile Halkevlerinin kapatılarak sahip olduğu malların hazineye devredilmesi, 1953 tarihli ve 6195 sayılı yasa ile CHP’nin mal varlığının “gayrimeşru menfaatler temini yoluyla yaptığı tasarruflar neticesinde” elde edildiği ileri sürülerek hazineye devri ve yine 1954 tarih ve 6234 sayılı Kanun ile köy enstitülerinin altı yıllık ilk öğretmen okullarına dönüştürülerek kapatılması (Çemrek ve Uluer, 2018: 413-414), okulların ders programına din derslerinin ilave edilmesi, imam hatip okullarının açılmasına hız verilmesi, cami ve Kuran kurslarının açılması ve Atatürk heykellerine yapılan organize saldırılar (Demir, 2020: 58) gibi gelişmeler cumhuriyet ilkelerinden sapma olarak algılanarak bir diğer rahatsızlık durumunu oluşturmuştur.

Akademik çevrelerin siyasete çok fazla ilgi göstermesi neticesinde DP, 1953 yılında kabul edilen 6185 sayılı yasa ile öğretim üyelerinin siyasetle uğraşmasını yasaklamış, 1954 yılında yapılan düzenleme ile de siyaset ile uğraşan akademik personelin Millî Eğitim Bakanlığı emrine alınmasına yönelik karar akademik çevrelerce büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Yine 1951 yılında Resmi İlanlar Kararnamesiyle basına yönelik ilk tedbirlerin alınması, 1954 yılındaki düzenlemeler ile gazetecilerin yargılanmasının kolaylaştırılması gibi uygulamalarda basın, DP karşısında konumlanmaya başlamasına neden olmuştur (Demir, 2020: 65-68).

1954–1957 yılları arası ise Demokrat Parti’nin gösterdiği performansın geniş kesimlerce sorgulanmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bürokrasinin asker ve sivil kanadında oluşan geleneksel muhalefete, ekonomik gelişmelerin olumsuz etkileriyle bunalan kesimlerin de hoşnutsuzluğu eklenmiştir. Bu gelişmelerle birlikte DP kendi içinde ayrılma aşamasına geçmiş, bu aşama Hürriyet Partisi’nin oluşmasıyla somut bir görünüme bürünmüştür (TBMM, 2012: 229).

1955 yılında Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasıyla birlikte 6-7 Eylül 1955 tarihinde yaşanan olaylar toplumsal kutuplaşma ve kırılmanın zeminini oluşturmaya başlamıştır (Çemrek ve Uluer, 2018: 417-419). 1958 yılında Hürriyet Partisi’nin CHP ile ve Türkiye Köylü Partisi’nin de Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşmesi neticesinde DP, Vatan Cephesini kurarken, muhalefet de Güç Birliği’ni oluşturmuş ve siyasi kutuplaşma halk tabanına yayılmıştır (Karatepe, 2017: 201).

1958 yılından itibaren siyasi kutuplaşmanın hızla artması ve İsmet İnönü’nün çıkmış olduğu yurt gezileri esnasında Zile, Uşak ve Kayseri’de yaşanan olaylar ile Kars ve Ardahan’ın Ruslara satıldığı iddiası zaten gergin olan siyasi ortamın iyice gerilmesine ve kutuplaşmanın artmasına neden olmuştur (TBMM, 2012: 241-249).

27 Mayıs 1960 darbesine giden yolda belki de döşenen son taş ise CHP’nin “halkı hükümete, idari ve adli mercilere karşı galeyana ve fiili tecavüze teşvik ve tahrik etmek”, “memlekette kanlı kardeş kavgalarına müncer olan tertiplere başvurmak”, “orduyu siyasete karıştırmaya teşebbüs etmek” gibi suçlamalar karşısında 15 kişilik Tahkikat Komisyonunun kurulması ve sonrasında yaşanan olaylar

olmuştur (Çemrek ve Uluer, 2018: 426). Kurulan bu komisyona tanınmış olan geniş yetkiler beraberinde protestoları da getirmiş, Ankara ve İstanbul’da yaşanan öğrenci protestoları sonucunda yaşananlar ile Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşleri sonrasında darbe gerçekleşmiştir (Karayaman, 2022: 318-323).

Yukarıda kısaca açıklanmaya çalışılan gelişmeler ışığında 27 Mayıs 1960 darbesinin nedenlerini kısaca; 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren ekonomik yapının bozulması, siyasi ortamda yaşanan gerilimler ve halk tabanında artan kutuplaşma, bürokrasi başta olmak üzere üniversiteler ve basın artan rahatsızlığı ile öğrenci protestoları sonrasında yaşanan olaylar olarak sıralayabilmek mümkündür.

3.1.2. Bürokrasi ve Siyasi Elitlerin 27 Mayıs 1960 Darbesine Yaklaşımı

DP’nin 1950 yılında iktidara gelmesi ile birlikte her kesim kendi sorununun çözüleceğine yönelik büyük bir iyimserlik içerisinde girmiş, ancak DP’nin sorunları çözmede yetersiz kalması sonucunda bu iyimserlik havası çok kısa bir sürede tersine dönerek hayal kırıklıklarına neden olmuştur (Karayaman, 2022: 298).

1950–1960 yılları arasında muhalefete ve politik güvencelere yönelik ortaya konulan bazı yasaklamalar, 1953 yılından itibaren giderek çoğalmış, 1950 yılında çıkarılan Basın Kanunu’nda yapılan düzenlemeler ile birlikte basın özgürlüğünü engelleme yönündeki faaliyetler, 6–7 Eylül Olayları, Cumhuriyet Halk Partisi’nin mal varlığına yönelik el koyma, Tahkikat Komisyonunun oluşturulması gibi gelişmelerin yanı sıra iktisadi hayatın bozulması ve artan enflasyon, DP’nin akademik camia başta olmak üzere bürokrasi ve kentsel taban desteğini kaybetmesine neden olmuştur. Yukarıda kısaca değinilen zaman içerisinde toplumsal çalkantılar ve politik gerginlikler askeriye dahilindeki cunta tipi yapılanmaları faaliyete geçirmiş ve Cumhuriyet Dönemi’nde ilk defa askeri bir darbe gerçekleşmiştir (TBMM, 2012: 349).

1950 seçimleri ile birlikte ordu ile DP arasında esen bahar havası çok uzun sürmemiş ve DP’nin ordu ile ilgili reform taleplerine ve kaynak aktarımına sıcak bakmaması, askeri personelin özlük haklarının iyileştirilmemesi, iktidar ve muhalefet arasındaki gerginliğin artması, DP’nin attığı bazı adımların devrimlerden taviz olarak görülmesi, orduda artan Amerikan etkisi ve Amerika ile yapılan ikili anlaşmalardan rahatsızlık duyulması (Karayaman, 2022: 302-303) gibi sebeplerin yanı sıra Başbakan Menderes’in askerlere yönelik söylediği ileri sürülen “Paşalar saltanatını yıkacağım” ve “Ben orduyu yedek subaylarla da idare ederim” sözleri orduda DP iktidarına yönelik ciddi bir tepki oluşmasına neden olmuş (Demir, 2022: 60) ve akabinde yaşanan süreç ülkeyi darbeye götürmüştür.

Bürokrasinin darbeye yönelik tutumuna bakılacak olursa daha ilk günden itibaren bürokrasi yıllardır beraber çalışmış olduğu CHP’nin iktidardan ayrılmasını üzüntüyle karşılamış ve DP’nin seçimleri kazanarak iktidara gelmesinden memnun olmamıştır. DP’nin iktidara gelmesi ile birlikte bürokrasiye hâkim olma amacıyla ordu üst yönetiminde revizyona gitmesi, dokuz valiyi emekli ederek mülki idare amirleri arasında rotasyona gitmesi, bakanlık kadrolarında gerçekleştirilen rotasyon ve görevden almalar, memurlara yönelik yapılan emeklilik düzenlemesi başta olmak üzere bazı düzenlemeler bürokrasinin DP iktidarına tepki ile yaklaşmasına ve olumsuz bir bakış açısına sahip olmasına neden olmuştur. Keza akademik camia ile de ilk başlarda iyi ilişkileri olan ve akademik camianın özerkliğine saygı duyan Demokrat Parti, akademik dünyanın siyasete ilgi duymaya başlaması ile birlikte üniversitelere yönelik bakış açısını değiştirmiş, Başbakan Menderes’in akademisyenlere yönelik “kara cübbeliler” sözü ile bağlar tamamen kopmuş ve akademik camia hükümeti devirmek için aktif siyasetin bir parçası haline gelmiştir (Demir, 2020: 63-66).

Bu kapsamda yukarıda yapılan açıklamalar ışığında bürokrasinin darbeye nasıl yaklaştığına yönelik çıkarımlar yapabilmek mümkündür. Bürokrasinin önemli bir ayağı olan ordu ilk başlarda sorunlarının çözümü noktasında DP’nin iktidara gelmesini sevinçle karşılamış, ancak zaman içerisinde DP karşıtı bir tutum sergileyerek 27 Mayıs darbesini gerçekleştirmiştir. Keza akademik camia da ilk

başlarda DP iktidarına olumlu yaklaşmış, ancak özellikle 1953 yılında akademisyenlere getirilen siyaset yasağı neticesinde DP iktidarına karşı olan bir tutum geliştirmiştir. Sivil bürokrasinin DP iktidarına bakışı ise daha ilk günden itibaren karşılıklı bir güvensizlik üzerinden hareket etmiş ve darbeye kadarda bu şekilde devam etmiştir.

1950-1960 arası Türk siyasal hayatının aslında DP ve CHP olmak üzere hâkim iki parti arasındaki mücadeleyle geçtiğini söyleyebilmek mümkündür. Her ne kadar anılan dönem içerisinde Türk siyasal hayatında DP içerisinden koparak kurulan Hürriyet Partisi başta olmak üzere Cumhuriyetçi Millet Partisi ya da Türkiye Köylü Partisi gibi farklı partiler bulunsada adı geçen bu partilerin siyasal hayattaki özgül ağırlıkları düşüktür ve ana muhalefet partisi görevini CHP üstlenmiştir.

Akıncı (2014: 59), 1946 yılında çok partili hayata geçilip DP kurulduktan sonra CHP; tutum, tavır ve davranışları ile muhalefeti meşru görmediğini ve uluslararası konjonktüründe etkisiyle muhalefete tahammül etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Ağır (2018: 6) ise 27 Mayıs'ın ortaya çıkmasında kimlerin dahli olduğunun oldukça uzun süre tartışıldığı, bu kapsamda Demokrat Parti ve sonrasında gelen Adalet Partisi çevrelerinin 27 Mayıs darbesinin İnönü ve CHP'nin eseri olduğunu sürekli olarak öne sürdüklerini ifade etmiştir. Bu kapsamda siyasi elitlerin darbeye karşı tutumlarını belirleme noktasında hâkim ana partilerden birisi olan ana muhalefet partisi CHP'nin 27 Mayıs darbesine karşı olan bakışına kısaca değinmenin, dönemin siyasal elitlerinin darbeye bakışlarında bir çerçeve sunacağı değerlendirilmektedir.

Karayaman'a (2022: 336) göre CHP özellikle 1957 seçimlerinden sonra siyasi tansiyonu sürekli bir şekilde yükselterek, yıkıcı bir muhalefet politikası izlemiş ve yaşanan şiddet olayları üzerinden iktidarı yıpratmaya çalışmıştır. İsmet İnönü'nün "Türk ilericiliğinin ideallerini korumanın orduya düşen bir görev olduğu" ve "Cemiyetin ordu grubu, bütün karakter sağlamlığını muhafaza etmektedir... Milletın gözü kulağı, ihtiyacı olduğu zaman, olmadığı zaman size müteveccihdir" sözleri ile darbeye karşı olan bir tutum sergilemediğini söyleyebilmek mümkündür (Demir, 2020: 62).

3.2. 12 Mart Muhtırasında Bürokrasi ve Siyasi Elitler

1960'lı yılların sonlarından itibaren siyasi hareketler ve akımlar çeşitlenmeye başlamış ve 1961 Anayasası'yla yeniden tanımlanan demokratik düzen, kendisine tamamen sadık olmayan çıkar gruplarının baskısı altına girerek ülke yeni bir kaotik ortamın içine sürüklenmiştir (Findley, 2014: 315).

Gençlik hareketleri ile birlikte TBMM dışındaki politik çekişmelerin sabotaj, saldırı, hırsızlık ve cinayet aşamasına geçmesi üzerine 12 Mart 1971 tarihinde ordu üst yönetiminin verdiği muhtıra ile AP Hükümeti istifa etmiş ve çok partili siyasal yaşam yeniden kesintiye uğramıştır (Karatepe, 2017: 223). Demokratik siyasal hayatı ikinci kez kesintiye uğratan ve 12 Mart muhtırası ile başlayan 1971-1973 askeri müdahalesi, askerın iktidarı doğrudan ele almayıp sivil siyasetçilere ne yapması gerektiğini dikte ettiği "muhtırayla yapılmış bir darbe" olması açısından 27 Mayıs darbesinden farklılaşmıştır (Findley, 2014: 315-316).

Çalışmanın bu bölümünde bir önceki bölüme paralel bir yöntem ile 12 Mart Muhtırasına giden süreçte yaşananlara, muhtıranın nedenlerine ve bürokrasi ile siyasi elitlerin muhtıraya ilişkin tutumlarına yönelik kısa açıklamalar yapılacaktır.

3.2.1. 12 Mart Muhtırasına Giden Süreç ve Nedenleri

Öncelikle 27 Mayıs darbesinden sonra dönemin koşulları bağlamında yaşananlara bakıldığında ordunun kışlasından çıkış yapmasından sonra, yeniden geri dönmesinin ne kadar zor olduğunu akılda tutmak gerektiği değerlendirilmektedir. Milli Birlik Komitesi içindeki ayrışma ve neticesinde 14 MBK üyesinin ihraç edilmesi; 21 Ekim Protokolü ve 1961 seçimlerinin iptali ile tekrardan yapılan müdahale

planları; Talat Aydemir tarafından gerçekleştirilen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerindeki darbe girişimleri bu tespite örnek olarak gösterilebilmektedir (TBMM, 2012: 381).

12 Mart Muhtırası genel olarak 27 Mayıs darbesinden sonra oluşturulan yönetim yapılanmasının bir restorasyonu olarak görülmekte olup, dönemin Başbakanı Demirel'in sıkça dile getirdiği, "1961 Anayasası ile devletin yönetilemeyeceği" düşüncesi bir manada, askerî bürokrasi tarafından da benimsenmiştir. 1961 sonrası giderek liberalleşen siyasal yaşam, toplumsal hareketlerin ivme kazanmasına neden olmuş ve şehirlerde artan işçi nüfusu, üniversitelerdeki öğrenciler, siyasallaşan aydınlar gibi gruplardan başlayan siyasal hareketlenme, ülkenin gündemine yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır (Yılmaz, 2020: 213-214).

Bu kapsamda 1961 Anayasası farklı alanlarda bazı temel özgürlükler getirmiş, Anayasa'nın güvence altına aldığı ifade, örgütlenme ve serbest yayın gibi hürriyetler neticesinde direniş ve faaliyetleri hasebiyle iktidarı müşkül hale getirebilecek öğrenci ve işçi grupları gibi iki yeni canlı toplumsal grup öne çıkmıştır (Karataş, 2020: 2). Ayrıca yine Anayasa'nın ortaya çıkardığı yeni devlet yapılanması birtakım sorunları da beraberinde getirmiş ve sisteme eklenen yeni özerk teşkilatlanmalar ile hükümet arasındaki çekişme sürekli yükselmiştir (Keskin, 2020: 2).

1961–1965 yılları arasında kurulan istikrarsız koalisyon hükümetleri döneminde tartışılan ve 1966 yılında eski DP'lilerin affedilmesi ve bırakılmalarının, kısa bir süre sonra bu kez politik haklarının da geri verilmesi münakaşalarını beraberinde getirmesi yeniden müdahale için sebeplerin üretilmesinde ilk temeli oluşturmuştur (TBMM, 2012: 381).

1965 seçimlerine gidilen yolda CHP'nin politik skaladaki konumunu "Ortanın Solu" olarak tanımlamış olması, bu nedenden ötürü CHP'nin seçimlerin arifesinde komünistlikle suçlanmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda "Ortanın Solu Moskova'nın Yolu" diye sloganlar atılmış, CHP ise AP'yi irticacılara arka çıkmak ve dini politikaya karıştırmakla suçlamış ve toplumsal kutuplaşma tekrardan yükselmeye başlamıştır (TBMM, 2012: 385).

1965 yılında iktidar olan Birinci Demirel Hükümeti, iktisadi kalkınmaya yönelik olarak enflasyonlu kalkınma politikası izlemiş, bu politika iş dünyasının faydasına olurken, çalışanların yükünü ağırlaştırmış, hızlı ve dengesiz bir büyümeye sebebiyet vermiştir. Bu durum neticesinde ise toplumsal barış bozulmaya başlamış ve yapılan grevlerin sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştır (Demiriz, 2011: 77-78).

1965 genel seçimlerinin sonucu bir taraftan DP'nin varisi olarak görünen AP'yi iktidara getirerek sadece güçlü bir sağ iktidar yaratmakla kalmamış, diğer taraftan da Türkiye İşçi Partisi'nin 15 milletvekili kazanmasıyla sosyalistlerin ilk defa parlamentoda grup oluşturmalarına fırsat vermiştir. TİP'in meclise girmesi ile birlikte Türkiye'de sınıf mücadelesi ön plana çıkmaya başlamış ve sol-sosyalist görüşler geniş bir özgürlük ve meşruiyet alanına ulaşmışlardır (Başaran, 2016: 116).

1960'lı yıllarda işçilerle birlikte öğrenciler de yaptıkları eylem ve direnişler ile iktidarlara müşkül duruma sokmuşlardır. 1965 yılına ulaşıldığında bir biçimde devletin nezareti ve muhafazası dahilinde bulunan öğrenci örgütlenmeleri haricinde sol-sosyalist eğilimli Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) kurulmuştur. FKF'nin çok geniş bir öğrenci kesimini siyasallaştırdığı görülmüştür (Karataş, 2020: 2).

Dünyanın farklı yerlerindeki toplumlar içinde ortaya çıkmaya başlayan istikrarsız durum ve dünyanın farklı ülkelerinde ortaya çıkan olayların sonucunda öğrenci eylemleri küresel çapta artma eğilimine girmiş ve 1968 yılında Fransa başta olmak üzere, birçok ülkedeki üniversite gençliği mevcut düzen aleyhine ayaklanmalara başlamıştır. İlk zamanlarda bu isyanlar üniversitelerdeki öğretim şekline ve sınav yöntemine bir karşı çıkış şeklindeyken kısa süre içerisinde siyasal ve ideolojik bir ihtiva

kazanmıştır. Bu gelişmeler çok seri bir biçimde üniversite öğrencileri arasında yayılarak kökleşmiş ve artarak sol fikirlere doğru bir eğilim kazanmıştır. Üniversite öğrencileri içerisinde gerçekleşen boykotlar, işçilere ve toplumun farklı sosyal tabakalarına da farklı şekillerde sirayet etmiş ve kısa bir zaman içerisinde farklı toplumsal katmanların da kendilerini ifade etmelerinin bir vasıtası olarak benimsenmiştir. Üniversite öğrencilerinin başlattığı boykotlar, toplumun diğer kesimlerinin de destek ve katılımı ile “Toplumsal Devrim” mottosuyla “devrimci” öğrencilerin liderliğinde az bir zamanda büyük insan topluluklarını barındıran bir aşamaya evrilmiştir (Demiriz, 2011: 78).

1968 yaz aylarında üniversitelerdeki boykot ve işgaller artmıştır. Yükselişe geçen bu sol faaliyetler karşısında sağ kesimde de hareketlenme, bir araya gelme ve sol gruplara yönelik tutum alma ve karşı atağa geçme pozisyonu gerçekleşmiştir. 1969 Genel Seçimlerine giden süreçte öğrenci eylemlerine üniversite kampüsleri dar gelmiş, bunun sonucunda eylemler cadde ve sokaklara taşmaya başlamıştır. 1968 yılının Temmuz ayında Türkiye İşçi Partisi ve Fikir Kulüpleri Federasyonu üyesi gençler, 6. Filo'nun İstanbul'a gelişini protesto ederken çıkan olaylarda 2 genç öldürülmüş, yine 1969 yılı Şubat ayında 6. Filo'yu protesto etmek isteyen sol fikirli öğrenci ve işçilerle sağ fikirli gruplar arasında tarihe “Kanlı Pazar” olarak geçmiş olan sevimsiz olaylar yaşanmıştır. 2 kişinin yaşamını yitirdiği bu olaylardan sonra karşıt görüşlü gruplar arasındaki düşmanlık giderek artma eğilimine girmiştir. 1969 yılında ABD Ankara Büyükelçisi Kommer'in ODTÜ'yü ziyareti esnasında arabasının sol görüşlü öğrencilerce yakılması ise Türkiye'deki huzursuzluğu ve kamplaşmayı yükselten bir diğer olay olarak kayıtlara geçmiştir (Karataş, 2020: 3).

Başaran'a (2016: 117) göre, 1969 seçimleri sonrasında ortaya çıkan parlamento yapısı neticesinde bazı sol çevreler parlamenter siyasete olan inancını kaybetmiş ve bu kesimlerce 1965 seçimleriyle güç kazanmaya başlayan sağ görüşlü hükümetlerin seçimlerle yenilemeyeceği fikri belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Keza 1969 seçimleri, demokratik sosyalizm fikrini benimseyen yasal zemin yanlısı yapılarda dahi katı bürokratik arayışların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Bir taraftan yukarıdaki gelişmeler yaşanırken diğer taraftan da 1969 yılında Dev-Genç kuruluşunu gerçekleştirmiş, Dev-Genç'in içinden ise Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi (THKP-C) gibi çok sayıda örgüt ortaya çıkmış olup, 68 gençlik hareketi içerisinde kır gerillası-şehir gerillası tartışılmaya başlanmıştır (Özçelik, 2022: 407).

1970 yılı aynı zamanda ekonomik krizin ortaya çıktığı bir yıl olmuş ve mevcut iktidarın bütün sorunları çözemeyeceğine dair düşünceler güç kazanmaya başlamıştır. 1970 yılından itibaren askeri müdahale ve darbe seçenekleri konusunda tartışmalara başlanılmıştır. Ülkede süregiden krizin ve sorunların tartışıldığı Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında Muhsin Batur tarafından bu alternatifler söze getirilmiştir (Karataş, 2020: 4-5). 1971 yılına ulaşılmasından itibaren silahlı kuvvetler dahilinde müdahale yolları konuşulmaya ve bunun için faaliyetler gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Öte yandan 1970 yılının yaz aylarına gelindiğinde kargaşa ve şiddet tırmanarak farklı bir boyuta geçmiş ve Türkiye tarihinin en kalabalık işçi eylemleri yaşanmıştır. İstanbul'da 15-16 Haziran'da harekete geçen işçi ve diğer gruplar, Devrimci İşçi Sendikaları'nın eylemselliğini azaltmaya yönelik Kanunu protesto etmişler, 150 işçi ve öğrenci tutuklanmış, olaylar sırasında biri polis olmak üzere dört kişi ölmüştür. Olaylar neticesinde Demirel istemeyerek de olsa sıkıyönetim ilan etmiş ve 27 Mayıs öncesinde olduğu gibi ordu tekrar göreve davet edilmiştir (Demiriz, 2011: 80).

1971 yıllarının başlarından itibaren ise ülke genelinde yaşanan anarşi olaylarının rengi giderek değişmeye başlamıştır (Karataş, 2020: 4). Yaşanan kaotik ortam ve gelişmeler neticesinde yukarıda ifade edildiği gibi, 1971 yılının ilk aylarından itibaren TSK dahilinde artık müdahale şekilleri konuşulmaya ve bu yönde faaliyetler gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Karataş, 2020: 5).

1971 yılının ilk üç ayı içerisinde neredeyse her gün bombalar patlamış ve karşıt görüşlü gruplar arasında silahlı çatışma olayları yaşanmıştır. 11 Ocak 1971’de Deniz Gezmiş ve arkadaşları tarafından İş Bankasının Emek Şubesi soyulmuş, 12 Şubat’ta ise THKP’liler Ziraat Bankası’nın Küçükesat Şubesi’ni soymuştur. 4 Mart tarihinde ise Gölbaşı’ndaki ABD üssünde görevli dört asker Deniz Gezmiş ve arkadaşları tarafından kaçırlmıştır (Özçelik, 2022: 412).

Ülkenin içinde bulunduğu bunalımlı ve kaotik ortam içerisinde öncelikle 9 Mart tarihinde Yön Dergisi etrafında örgütlenen darbeci unsurlar tarafından Baasçı sosyalizm türünden bir düzen kurulması için harekete geçilmiş (Fedayi, 2018: 488), 9 Mart darbe girişiminin ordu üst yönetimi tarafından engellenmesiyle birlikte emir komuta zinciri içerisinde 12 Mart Muhtırası verilmiştir. TSK üst yönetiminin imzaladığı bildirinun Memduh Tağmaç tarafından Cumhurbaşkanına sunulması ve TRT radyosundan okunarak vatandaşlara duyurulması sonrasında ise Demirel’in başbakan olduğu hükümet istifa etmiştir (Başaran, 2016:122-123).

12 Mart Muhtırasının ortaya çıkmasındaki temel sebeplerden biri ülke çapında yaygınlaşan şiddet eylemlerinin artması olmuştur. Bununla birlikte Keskin (2020: 2), muhtıra sürecinin ortaya çıkmasında; TSK üst yönetiminin, iktidara olan güvenini kaybetmesi ve sokağa yayılan şiddet faaliyetlerini çözebileceğine inanmamasının, problemlerin çözümünde tek yol olarak düşünülen sosyal ve iktisadi reformların, halihazırdaki iktidarca gerçekleştirilebileceğine yönelik umutsuzluğun ve 1965 yılından sonra “zinde kuvvetler” olarak anılan radikal subayların çözümü sistem dışında aramalarının etkili olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda Demirel Hükümeti’nin hayata geçirdiği iktisadi politikanın Türkiye’deki egemen kesimler etrafında oluşturduğu tatminsizlik ve ABD ile olan ikili ilişkilerde daha bağımsız bir dış politikanın uygulanması talebi 12 Mart Muhtırasının diğer sebeplerini oluşturmuştur. Son olarak 1960’lı yılların ortalarından itibaren iktidara gelebilmek maksadıyla beklenti içinde bulunan sol grupların, 1969 seçimleri neticesinde içine düştükleri düş kırıklığı ve merkez sağın demokratik pratiklerle yönetimden uzaklaştırılmasının zor olması, sol grupların darbe beklentilerini de artırmıştır (Keskin, 2020: 2).

3.2.2. Bürokrasi ve Siyasi Elitlerin 12 Mart Muhtırasına Karşı Tutumları

12 Mart Muhtırasına karşı siyasilerin vermiş oldukları ilk tepkilere bakılacak olursa Keskin’e (2020: 3-4) göre muhtıranın muhatabı olan AP lideri Demirel yayınladığı bir genelge ile “Muhtıranın ortaya çıkardığı buhranın, millete ve demokrasiye olumsuz yansımalarının en aza indirilebilmesi için elden gelen tüm fedakârlığın ortaya konulması gerektiği, partinin gelişmeler karşısındaki tavrının bu çerçevede değerlendirilmesi, Erim Hükümetine verilen desteğin, bu bakış açısından kaynaklandığını” ifade etmiştir. Muhalefet cephesinde ise sürecin demokrasiye karşı bir duruştan ziyade, mevcut iktidara yönelik bir müdahale olarak görüldüğünü, ana muhalefet lideri İsmet İnönü’nün ilk başlarda muhtıra hakkında yorum yapmadığını, ancak ilerleyen günlerde muhtıraya açık bir şekilde cephe alırken, müteakip günlerde yaşanan gelişmeler neticesinde tavrını değiştirerek yeni rejime destek verdiğini ifade etmiştir (Keskin, 2020: 3-4).

12 Mart Muhtırasına ilk açık desteği verenlerden birisi TİP lideri Behice Boran olmuştur. Boran, Adalet Partisi Hükümetinin sivil faşizme geçtiğini iddia ederek iktidarın anayasaya muhalif eylemlerin içine girdiğini söylemiş ve muhtıraya olumlu yaklaşmıştır (Ağır, 2018: 10).

12 Mart Muhtırası sonrası süreçte Milli Nizam Partisi, TİP ile birlikte kapatılan iki partiden birisi olmuş, AP’den kopmalar ile kurulan Demokratik Parti ise AP ve Demirel’in iktidardan uzaklaşmasını memnuniyet ile karşılamıştır. Yine Birlik Partisi, 12 Mart Muhtırası’nı destekleyici mahiyette açıklamalarda bulunurken, muhtıranın başlarında Milliyetçi Hareket Partisi yönetimi ve ülkücü cenah, muhtıraya destek veren açıklamalar yapmışlardır (Keskin, 2020: 5-6).

Ayrıca Güven Partisi Genel Başkanı Feyzioğlu muhtıra karşısında sessiz kalmayı seçerken, üniversitelerden bazı hukukçu akademisyenler hem muhtıranın hem de Demirel'in istifasının uygun olduğuna yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Genel olarak siyasi elitlerin, 12 Mart Muhtırasına bakışları destek mahiyetinde olmuş ve muhtıra çok fazla muhalefetle karşılaşmamıştır (Demir, 2020: 202).

27 Mayıs Darbesi'nde olduğu gibi 12 Mart Muhtırası'nda da bürokrasinin, demokratik siyasal hayatın devamına yönelik bir tepki vermediğini ya da veremediğini söyleyebilmek mümkündür. Haklı (2016: 28), Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçilmesi ile birlikte partiler ve bürokrasi arasında mücadelelerinde başladığını ve siyasal partilerin bürokrasinin etkisinden kurtulmaya çalıştıkları veya demokratik yaşamı genişletmeye çalıştıkları her dönemde başta yargı, üniversite ve dışişleri olmak üzere bürokrasinin direnç gösterdiğini ve bu direncin siyasal alan karşısında etkisiz kaldığı dönemlerde ise ordunun bizzat devreye girerek gerektiğinde yönetime el koyduğunu ve bürokrasinin üstün konumunu koruduğunu söylemiştir.

3.3. 12 Eylül 1980 Darbesi Bürokrasi ve Siyasi Elitler

12 Eylül 1980 darbesi, Türk politik hayatının gidişatını etkileyen önemli olaylardan bir tanesi olarak tarihteki yerini almış, 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 dönemleriyle birlikte ordu bürokrasisinin siyasal hayata müdahalede bulunması adeta 10 yılda bir tekrarlanan "gelenek" haline gelmiştir (Çiçek ve Artunay, 2018: 32).

Türkiye, 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte yaklaşık 40 yıllık çok partili siyasal yaşam tecrübesine sahip olmakla birlikte çeşitlenen ve farklılaşan siyasal talepleri yasal sınırlar içinde organize ederek sisteme entegre edecek demokratik olgunluğa erişememiş ve bu durum neticesinde kontrol edilemeyen toplumsal ve siyasal talepler sokağa taşarak anarşi ve terör ortamını doğurmuştur. Giderek artan terör ve anarşi olayları olağan yöntemlerle engellenemeyince, önce olağanüstü yöntemler denenmiş, bu durumda yeterli olmayınca 12 Eylül 1980 tarihinde ordu darbe gerçekleştirmiştir (Karatepe, 2017: 230).

3.3.1. 12 Eylül Darbesine Giden Süreç ve Nedenleri

İç politikada 12 Eylül 1980 darbesine zemin hazırlayan en temel sebeplerden biri süregiden siyasi istikrarsızlık ve bu durumun hem devletin işleyişinde hem de toplumsal hayatın her alanında kaos ve karmaşayı önce tetiklemesi, sonra da derinleştirerek devam ettirmesi olmuştur. 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e kadar geçen yirmi yıllık dönemde yirmi hükümetin kurulması da bu durumun en temel göstergelerinden birini oluşturmuştur (Karataş, 2022: 432). Bununla birlikte 12 Eylül 1980 öncesinde; devalüasyondan kaynaklanan iktisadi buhran, kamplaşmanın iyice bölünmesi sonucu artan kutuplaşma, Cumhurbaşkanı'nın bir türlü seçilememesi, artan terör eylemleri ve "*Cumhuriyet tarihinin en radikal ekonomik hamlesi*" olarak tanımlanan 24 Ocak kararları da ordu müdahalesine zemin hazırlayan diğer gelişmeler olarak sıralanabilmektedir (TUIC, 2024).

12 Eylül askeri darbesinin nedenleri biraz daha detaylandırılacak olursa Uyar (2020: 87-88) darbenin nedenlerini daha spesifik bir şekilde; artan sağ-sol kamplaşması, suikastlar, faili meçhuller, 1 Mayıs 1977 olayları, ekonomik kriz ve 24 Ocak 1980 kararları, politik düzlemdeki tikanıklık, zayıf iktidarlar ve küçük partilerin etkileri, 1974'te dağılan iktidarın yerine 200 gün boyunca hükümet oluşturulamayışı, 5 Haziran 1977 seçimleri, Güneş Motel pazarlıkları, 1973 yılında Cumhurbaşkanı'nın seçilemeyişi ve Mart-Eylül 1980 arasında Cumhurbaşkanı'nın vekaletle yürütülmesi, Amerikan ambargosu, haşhaş ekimi ve Kıbrıs Meselesi ile Soğuk Savaş koşulları olarak sıralamıştır.

12 Mart Muhtırasından sonra 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar giden zaman içerisinde ülkenin politik yaşamı bir geçiş süreci yaşamış ve seçmen desteğinden yoksun teknokrat hükümetler ülkenin

problemlerine çözüm aramaya çalışmışlardır. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal sıkıntılarının yanı sıra 1973 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi de patlak vermiştir (Çakmak, 2022: 457).

1973-1980 arası TBMM’de CHP ve AP’nin tek başlarına ya da birlikte koalisyon kuramadıkları ve küçük partilere gereksinim hissettikleri bir dönem olmuş, bu nedenden ötürü de anılan dönem içerisinde siyasi istikrar bir türlü sağlanamamıştır (Aktaş, 2011: 79).

1973 genel seçimlerinden Ecevit’in genel başkanlığında bulunduğu CHP galip ayrılmakla birlikte CHP ile MSP arasında kurulan koalisyon hükümetinin ömrü uzun olamamıştır. Başta af yasası olmak üzere her iki partinin yaşadığı anlaşmazlıklar sonucunda kurulan koalisyon hükümeti bozulmuş ve Cumhuriyet Senatosu üyesi Sadi Irmak’ın Başbakanlığında tıpkı 1971 yılındaki gibi partiler üstü bir kabine oluşturulmuş, ancak Irmak’ın da güvenoyu alamamasıyla siyaset tıkanmıştır (Beriş, 2022: 39). Ülkenin önemli iç ve dış sorunlarının bulunduğu bir dönemde hükümetin kurulamaması ağır sonuçlar doğurmuş, bir taraftan sokaktaki şiddet olayları artış gösterirken, diğer taraftan ekonomik göstergeler Kıbrıs Müdahalesi sonrasında uygulanan ambargolar nedeniyle iyece kötüleşmiştir (Demir, 2020: 231).

1975 yılında gerçekleşen cinayetlerin sayısı daha da artmış, ülkede kutuplaşma giderek belirginleşmiş ve karşıt kesimler arasındaki saldırıların şiddeti de giderek artmaya başlamıştır (Aktaş, 2011: 102). Yaşanan bu kaotik ortam ve siyasi tıkanıklık içerisinde 12 Nisan 1975 tarihinde Demirel başkanlığında AP-MSP-CGP-MHP ve bağımsız milletvekillerinden I. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuş ve bu hükümet yedi ay görevde kalabilmiştir. Koalisyon ortaklarından her bir tanesinin elde ettiği bakanlıklarda kendi bağımsız iktidarını ilan ettiği bu süreçte sosyal huzursuzluk ve terör faaliyetleri de yaygınlaşmaya başlamıştır (Karatepe, 2017: 232). Hükümetin ilk iki haftasında 30 cinayet ve 200’ün üzerinde yaralama olayı gerçekleşirken, kalabalık grupların sokaklarda çatışmaları, kahvehanelerin uzun namlulu silahlarla taranması olayları sıklaşmaya başlamıştır (Demir, 2020: 250). Ülkenin her açıdan sıkıntılar içinde bulunduğu bir dönemde emniyeti sağlamakla görevli polisler bile POL-DER ve POL-BİR gibi gruplara ayrılmaya başlamışlardır (Aktaş, 2011: 107).

1976 yılı yalnızca işçilerin hareketlendiği bir sene olmamış, aynı zamanda şiddet ve terörün ortaokullara kadar yayıldığı bir yıl olmuştur. Ülkenin doğusundaki okullarda kutuplaşma Türk-Kürt şeklinde etnik ve Alevi-Sünni şeklinde mezhep farklılaşmasına evrilmeye başlamış ve bu durum sosyal hayattaki kamplaşmanın oldukça ileri boyutlara geldiğinin bir göstergesi olmuştur (Aktaş, 2011: 110).

1970’li yıllara damgasının vuran en önemli toplumsal olaylardan biri de 1 Mayıs 1977 tarihinde yaşanan olaylardır. Taksim Meydanı’nda düzenlenen 1 Mayıs kutlamalarında çıkan olaylarda toplam 34 kişi hayatını kaybetmiş ve 1 Mayıs 1977 olayları ülkedeki tansiyonu iyice yükseltmiştir (Beriş, 2022: 67-68).

Bu kaotik ortam içerisinde alınan erken seçim kararı ve 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan seçimlerde CHP %41,6 ve AP %36,9 oy alırken, küçük partiler oylarını kaybetmiş ve sadece MHP’nin oyları artmıştır. 1977 seçim sonuçları ile toplum iradesinin iki parti tabanında ayrıştığı gözlemlenmiştir (Çakmak, 2022: 461). CHP’nin seçimlerden birinci olarak çıkmasına rağmen azınlık hükümeti kurma çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanmış ve AP, MSP ve MHP’nin katılımıyla Ağustos 1977 tarihinde II. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. Gittikçe bozulan ekonomi ve artan anarşi olaylarının yanı sıra siyasi partiler arasındaki çekişmelerin bir türlü bitmemesi sonucunda II. Milliyetçi Cephe Hükümeti de düşmüş ve 17 Ocak 1978 tarihinde CHP Azınlık Hükümeti kurulmuştur (Demir, 2020: 236-239).

CHP Azınlık Hükümeti’nin de terör olayları ve ekonomik sorunlar karşısında bekleneni verememesi neticesinde 1979 yılında AP Azınlık Hükümeti kurulmuştur. Ülkenin ekonomi ve terör olayları başta olmak üzere kronikleşmiş sorun alanlarına siyasi partilerin çözüm üretmemesi ve sürekli çekişerek anlaşamamaları neticesinde siyaset tıkanmış, beklenen AP-CHP koalisyonu bir türlü

kurulamamış ve 1977 yılından itibaren sürekli bir şekilde hükümet değişiklikleri yaşanmıştır (Demir, 2020: 239-243).

1970'li yılların ortasından itibaren tekrar artmaya başlayan toplumsal gerginlik ve anarşi 1 Mayıs olayları ile iyice görünür hale gelmiş ve bu olayları Kahramanmaraş, Çorum, Malatya, Sivas, Bingöl olayları ile karşıt kamplardan sembolik isimlere düzenlenen cinayetler takip etmiştir. Bu dönemde olayları engelleyebilmek adına sıkıyönetim ilan edilmiş, ancak yine de karşıt gruplar bu şiddet sarmalından kurtulamamıştır (Akıncı, 2013: 41). Bu kapsamda Beriş (2022: 119), 1977 yılındaki siyasî çatışmalarda 231 kişinin hayatını kaybederken, 1978'de bu sayının 832'ye çıktığını, 1979 yılının Eylül ayında 898 olan bu sayının Eylül 1979-Eylül 1980 arasındaki periyotta, yani darbenin bir yıl öncesine giden süreçte 2.812 olduğunu söylemiş ve her gün ortalama yirmi kişinin siyasî nedenlerle çıkan çatışmalarda hayatını kaybettiğini belirtmiştir.

1970'li yılların başından itibaren zaten kötüye giden ekonomi giderek kötüleşmiş ve 1977 yılı zamlar yılı olmuştur. Yüksek oranlı zamlar özellikle sabit gelirlileri ciddi şekilde etkilemiş, yaşanan döviz darboğazı ve ekonomik göstergelerin gittikçe bozulması 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasına neden olmuştur. 24 Ocak Kararları ile Türk lirası devaüle edilmiş ve kemer sıkma politikaları uygulanmıştır (Aktaş, 2011: 130-134).

1980 yılının en önemli politik olaylarından biri, Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan kriz olmuştur. Görev süresi bitecek olan Korutürk'ün yerine yeni Cumhurbaşkanı seçilmesi için mecliste 25 kez oylama yapılmış, ancak Cumhurbaşkanı bir türlü seçilememiştir (Demiriz, 2011: 111-112).

Ekonomik göstergelerin giderek bozulması, artan terör olaylarının bir türlü önüne geçilememesi, siyasi tıkanıklık ve istenilen düzenlemelerin bir türlü yapılmaması nedeniyle ordu içindeki rahatsızlıklarda giderek artmaya başlamıştır. 12 Eylül darbesine giden süreçte ordu içindeki ilk kıpırdanmalar ise 1979 yılının yaz aylarında başlamıştır. Yaşanan rahatsızlıkların devam etmesi neticesinde 27 Aralık 1979 tarihinde ordu tarafından Cumhurbaşkanı'na bir uyarı mektubu verilmiş ve ülkenin yaşamış olduğu sosyal, siyasal, terör ve bölücülük olayları karşısında birlik beraberliğin sağlanabilmesi için siyasi partiler göreve davet edilmiştir (Demir, 2020, 261-263).

Ülkede yaşanan durumun iyiye doğru gideceğine yönelik bir emarenin bulunmadığını düşünen ordu, darbeye giden süreçte önce 17 Haziran 1980 tarihinde "Bayrak Harekât Planını" başlatmış, ancak AP'nin güvenoyu almasıyla harekattan vazgeçilmiştir. Müteakiben özellikle Kudüs'ü kurtarma mitinginde yaşanan olaylar terör olaylarından sonra darbenin en önemli sebebi haline gelmiş ve 12 Eylül 1980 tarihinde darbe gerçekleşmiştir (Demiriz, 2011:112).

3.3.2. Bürokrasi ve Siyasi Elitlerin 12 Eylül Darbesine Karşı Tutumları

12 Eylül 1980 darbesine karşı toplumsal kesimlerden ve bürokrasinden bir tepki görülmemiş, bunun tersine halk artan terör olaylarının ortadan kalkması, işverenler ise sendikal faaliyetlerin yasaklanması ve grevlerin bitmesi amacıyla darbeyi desteklemişlerdir. Benzer biçimde üniversiteler, TOBB gibi kuruluşlar da çıkardıkları bildirimlerle darbeye olan desteklerini dile getirmişlerdir (Akıncı, 2013: 44).

Bürokrasinin 12 Eylül darbesine karşı bir tutum sergilememesindeki en önemli nedenleri; artan terör olayları ve bürokrasi içindeki aşırı politikleşmenin yönetsel aksamalara neden olmasının yanı sıra ekonomik koşullardaki bozulmalar olarak sıralayabilmek mümkündür. Özellikle 1970-1980 yılları arasında yönetimde bulunan farklı iktidarlar döneminde iktisadi politikalarda sıklıkla değişimler yapılmış, bunun neticesinde enflasyon hızlı yükselmiş, devalüasyonlar yaşanmış, cari açık sürekli artmış, ödemeler dengesi bozulmuş, birçok temel tüketim malı bulunamamış, karaborsa hâkim duruma gelmiş ve bu durum sabit gelirlileri toplumun en sıkıntılı gruplarından biri haline getirmiştir.

Ayrıca ekonomik koşullardaki bozulmaların yanı sıra sıklıkla değişen hükümetler döneminde yaşanan toplu görevden almalar ve tayinler gibi uygulamalarda bir taraftan bürokrasi içerisindeki kutuplaşmayı artırırken diğer taraftan da bürokrasi içindeki rahatsızlıkları artırmış (TBMM, 2012: 817-822) ve bu durum bürokrasinin 12 Eylül askeri darbesini sessizlikle karşılamasına neden olmuştur.

12 Eylül'den en fazla zarar görenler ise siyasi partiler ve siyasetçiler olmuştur. Darbe neticesinde ordu; ilk olarak milletvekillerini gözaltına almış, meclisi kapatmış ve politik eylemleri de yasaklamıştır. Darbenin hemen sonrasında ise siyasi parti genel başkanları göz altına alınmışlardır (Aktaş, 2011:198).

12 Eylül öncesi dönemde Türkiye'nin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumda birçok milletvekili ve bazı bakanlar TSK üst yönetimine giderek "içinde bulunduğumuz durumu ancak siz düzeltebilirsiniz" demişlerdir. Bu olay politika oluşturma durumunda olanların demokrasiyi tam olarak kavrayamadıklarını göstermiştir (Ağır, 2013:11).

12 Eylül darbesine giden süreçte dönemin siyasal arenasının iki önemli aktörü olan AP ve CHP genel başkanlarının darbeye karşı tutumlarının ne olduğuna kısaca değinmekte fayda olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda AP'nin başında bulunan Demirel darbe sonrasında askeri yönetimlerin problemleri çözemediğini, darbelerin dünyanın farklı yerlerinde de denendiğini fakat pozitif çıktılar doğurmadığına yönelik açıklamalarda bulunmuş, CHP'nin başındaki Ecevit ise politik faaliyetlerin engellenmiş olması nedeniyle genel başkanlık görevini ifa etmesinin de olanaksız hale geldiğini söyleyerek genel başkanlıktan istifa etmiştir (Aktaş, 2011:198-203).

4. Sonuç

İnsanların toplu yaşama geçip yavaş yavaş devletleri kurmaya başlamasıyla birlikte kimi zamanlarda iktidarı ele geçirmek amacıyla mevcut hükümdara ya da yönetici elite karşı darbeler yapılmıştır. Darbeler günümüzün modern devletlerine kadar hâkim devlet yapısı olan krallık ve imparatorluklarda daha çok hanedan mensupları tarafından yönetimdeki krallara karşı gerçekleşmiştir.

Modern devletlerin ortaya çıkması ve demokratik kuralların oluşmaya başlaması ile birlikte siyasal hayatta çeşitlenmeye başlamış ve bunun neticesinde iktidar ilişkileri de daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. İktidar ilişkilerinin karmaşıklaşmasının yanı sıra bürokrasinin de gelişerek devlet yapısı içinde giderek hâkim bir yapıya kavuşması ise darbelerin aktörlerini değiştirmeye başlamıştır.

Günümüzün modern devletlerinde demokrasi ve çok partili siyasal yaşam gibi demokratik hayatın temel ilke ve esaslarını özümseyerek toplumsal tabana yayabilmiş ülkelerde çok fazla darbelerle karşılaşmamaktadır. Bununla birlikte dünyanın her tarafında demokratik hayatın temel ilkelerini tam olarak içselleştirememiş toplumlarda ise sıklıkla darbeler gerçekleşebilmektedir.

Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçilmesinden sonra maalesef demokratik hayatın çok fazla içselleştirilip toplumsal tabana yayılamaması nedeniyle darbe olgusuyla sıklıkla karşılaşmış ve değişik şekillerde gerçekleştirilen darbeler, darbe girişimleri ya da muhtıralarla demokratik siyasal hayat kesintiye uğramıştır.

Türkiye, 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçtikten sonra bu çalışmanın da içeriğini oluşturan 27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980 askeri darbeleri ve 12 Mart 1971 muhtırası ile karşılaşmıştır. Türkiye'de darbelerin iç kaynaklı nedenleri hakkında bir genelleme yapılacak olursa ekonomik göstergelerde bozulma sonucu yaşam standartlarındaki düşme ve refah kaybı ile siyasal sistemdeki tikanlıkların zamanında aşılabilmesi ve bunun neticesinde toplumsal kutuplaşmanın artarak her kesime yayılması darbelerin ana nedenleri olarak söylenebilmektedir.

Türkiye'de karşılaşılan her darbe ya da darbe girişimi ile demokratik siyasal hayat kısıtlanırken veya kesintiye uğrarken, özellikle darbeyi gerçekleştiren askeri bürokrasi başta olmak üzere

bürokrasinin devlet yapılanması içerisindeki ağırlığı ve görünürlüğü artmıştır. Türkiye’de yukarıda adı geçen darbelerle yönelik bürokrasi ve siyaset kurumunun tepkileri ise çok zayıf kalmıştır. Bürokrasi bahsi geçen darbeleri destekleyen bir tutum sergilerken, siyaset kurumunun da çok zayıf birkaç tepki dışında darbeleri destekleyen bir tutum sergilediği görülmüştür.

Sonuç olarak modern devletin ortaya çıkışı ile birlikte siyasal yaşamın çeşitlenmesi ve buna paralel olarak bürokrasinin devlet yapısı içindeki artan ağırlığı iktidar ilişkilerini önceki dönemlere nazaran çok daha fazla karmaşıklaştırmış, darbe süreçlerindeki aktörlerin değişmesiyle birlikte darbeler sonucunda demokratik siyasal yaşam kesintiye uğrarken, bürokrasinin devlet ve iktidar ilişkileri üzerindeki ağırlığı ise artmıştır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author’s Contributions)

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ağır, O. (2018). Türkiye'de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15: 1-26.
- Akçakaya, M. (2016). Bürokrasi Kuramları ve Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Sorunlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18/3: 669-69.
- Akıncı, A. (2013). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2): 39-58.
- Akıncı, A. (2014). Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1): 55-72.
- Aktaş, E. (2011). *12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Erzurum.
- Aktaş, M. (2015). Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1): 87-105.
- Aktaş, H. M. (2019). Askeri Darbelerin Sebepleri, Dinamikleri ve İdeolojik Temelleri Irak Örneği. *Avrasya Etüdüleri*: 155-178.
- Başaran, D. (2016). 12 Mart Askeri Muhtırası ve Türk Demokrasisi. B. K. Yerdelen (Ed.), *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler* (112-131), Divan Kitap, İstanbul.
- Beriş, H. E. (2022). *Demokrasiye Kara Bir Loke 12 Eylül 1980 Darbesi*. TBMM, Ankara.
- Çakmak, F. (2022). Türk Demokrasi Tarihi İçinde 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi. C. Kırpık, C. Deveci & T.A. Taşçı (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darbeler* (457-501), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çalışkan, A. ve Eğmir, R. T. (2020). Max Weber Ve Niskanen'in Bürokrasi Yaklaşımlarının Türk Bürokrasi Yapısı Bağlamında Değerlendirilmesi. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (4): 853-877.
- Çemrek, M. ve Uluer, A. G. (2018). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'de İç Politika. A. Çaylak ve S. A. Avcu (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (401-436), Savaş Yayınevi, Ankara.
- Çevikbaş, R. (2014). Bürokrasi Kuramı ve Yönetimsel İşlevi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (2): 75-102.
- Çiçek, A.C. ve Artunay, M.C. (2018). *Türk Siyasal Hayatında 12 Eylül Darbesi Sonrasındaki Demokrasiye "Sınırlı" Dönüşte Anavatan Partisi'nin Rolü*. VI. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi Özet Kitabı, Ankara.
- Danış, Ö.F. (2019). *27 Mayıs 1960 Darbesinin Seçkin Kuramları Doğrultusunda İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, Ş. (2020). *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Vesayet (27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül)*. TİAV Yayınları, Ankara.
- Demiriz, M. (2011). *Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası*. Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dursun, D. (1992). Bürokrasi Teorisi ve Yönetim. In *Journal of Social Policy Conferences*, No. 37-38: 133-149.
- Emiroğlu, A. (2016). Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 15: 1-22.
- Eroğul, C. (2013). Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971. I. C. Schick ve E. A. Tonak (Ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* (173-241), Belge Yayınları, İstanbul.

- Fedayi, C. (2018). Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980). A. Çaylak ve S. A. Avcu (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı* (485-522), Savaş Yayınevi, Ankara.
- Findley, C. V. (2014). *Modern Türkiye Tarihi İslam Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Güçyetmez, M. (2017). Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkisi. *Hacettepe HFD*, 7(1): 479-496.
- Haklı, S. Z. (2018). 15 Temmuz Darbe Girişimini Bürokratik Cemaatçilik Üzerinden Anlamak. *Liberal Düşünce Dergisi*, (84): 19-34.
- Heywood, A. (1992). *Political ideologies*. Macmillian Press, US.
- Karadaş, C. (2018). *Siyasal Elitizm Teorileri Ve Güçlü Demokratik Elitizm Modeli Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.
- Karataş, İ. (2020). 12 Mart Müdahalesine Giden Yolda Cumhurbaşkanı'na Gelen Şikâyet ve Öneriler. *History Studies*, Volume 12, Issue: 4: 1-17.
- Karataş, E. M. (2022). İç Ve Dış Siyasette 80 Darbesini Ayak Sesleri (1975-1980). C. Kırpık, C. Deveci ve T.A. Taşçı (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darbeler* (429-456), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karatepe, Ş. (2017). *Darbeler ve Anayasalar*. A Kitap, Ankara.
- Karayaman, M. (2022). Beyaz İhtilalden Ak Devrime: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Hazırlanışı ve Sonuçları. C. Kırpık, C. Deveci ve T.A. Taşçı (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darbeler* (297-349), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Keskin, Y.Z. (2020). Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı: 1-15.
- Korkmaz, E. (2016). Demokrasi Kavramı Ve Modern Demokrasi Kuramlarından Biri Olarak Müzakereci Demokrasi. *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler-V: 365-369*, Hukuk Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kurtbaş, İ. (2017). Türkiye'de Politik Değişim Ve Siyasal Elitler Merkez-Çevre Kuramının Gözden Geçirilmesi Ve Türkiye'de Bir "Elit Koalisyonu Olarak Yeni Elitler. *International Journal of Social Science*, Number 54: 179-204.
- Küçüktığı, M. S. (2010). *Siyasal Elitler Ve Yerel Siyasal Hayat: Konya'da 1980 Sonrası Yerel Siyasal Elitler Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Mumyakmaz, A. (2019). Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Darbe, Ordu ve Vesayet. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4: 17-27.
- Önderman, M. (1991). *Siyasal Elitizm Kuramı*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özçelik, A. (2022). Cuntalar ve ABD İle İlişkiler Çerçevesinde 12 Mart Muhtırası. C. Kırpık, C. Deveci ve T.A. Taşçı (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Darbeler* (385-428), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Öztürk, N. K. (2017). *Bürokrasi-siyaset ilişkileri ve Türkiye*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Tahtaloğlu, H. (2011). *Türk Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Çalışmalarını Zorlaştıran Faktör Olarak Bürokrasi*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tatlıhoğlu, K., Gözütok, A. ve Uysal, M. (2018). *Türkiye'de Askeri Darbelerin Psiko-Sosyal, Ekonomik Ve Politik Sonuçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme*. Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu (277-297), Kartepe Zirvesi, Kocaeli, Türkiye.

TBMM. (2012). *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*. Dönem 24. TBMM Yayınları, Ankara.

TDK. (2024, 15 Mayıs a). *Demokrasi*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 15 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

TDK. (2024, 15 Mayıs b). *Bürokrasi*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 15 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

TDK. (2024, 15 Mayıs c). *Darbe*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 15 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

TUIC. (2024, 15 Mayıs). *Türk Siyasal Hayatında 1960 ve 1980 Askeri Darbeleri: Nedenleri, Sonuçları Ve Etkileri*. <https://www.tuicakademi.org/turk-siyasal-hayatinda-1960-ve-1980-askeri-darbeleri-nedenleri-sonuclari-ve-etkileri/> adresinden 15 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, Sa. 1-2:1113-1132.

Uyar, H. (2020). Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/Özel Sayı: 77-96.

Yılmaz, E. (2017). Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16 (32): 21-64.

Yılmaz, L. (2020). Türk Siyasal Hayatında Askerî Darbelerin Siyasal ve Anayasal İşlevi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/Özel Sayı:203-231.